

XXXVIIè CURSET. Jornades Internacionals sobre la Intervenció en el Patrimoni Arquitectònic

PATRIMONI SACRE: PERMANENT INNOVACIÓ

Barcelona, 11-14 de desembre de 2014

La reparació dinàmica del patrimoni sacre

Magda Mària i Serrano*, Alba Arboix-Alió*

*Universitat Politècnica de Catalunya

RESUM.

L'arquitectura sacre representa, a nivell europeu, més del 70% del patrimoni catalogat. Paradoxalment, la manera de viure de part de la societat actual ha deixat d'utilitzar molts d'aquests espais litúrgics per atendre les seves necessitats espirituals. Minorada la relació entre els temples i els ciutadans, però abundant aquests primers d'una manera inqüestionable, la societat ha de ser capaç de recuperar-los tot mantenint el seu simbolisme, tan rellevant en la imatge de la ciutat.

La present comunicació versa sobre l'estudi d'aquesta arquitectura sacre amb un ús minvant i de les possibilitats d'omplir-la d'altres activitats. Es proposa aconseguir canvis en els espais amb la simple alteració i convivència dels usos, afectant al mínim l'estructura formal. Ja no es tracta de 'construir', ni tan sols de 'reformar', sinó de 're-usar' tot pensant en aquelles activitats que s'adaptin millor i que conviuen més fàcilment amb les funcions litúrgiques. El discurs rescata alguns dels casos més interessants del panorama nacional i internacional per descobrir com poden aplicar-se a les nostres ciutats. En realitat, aquesta manera d'operar adquireix una rellevància notable i un pragmatisme necessari en uns moments de crisi com els actuals i, al mateix temps, recolza l'aplicació d'una estratègia d'austeritat ja present als evangelis.

PONÈNCIA.

Actualment, gran part de la societat viu de manera menys costumista i religiosa que fa unes dècades. En conseqüència, un elevat nombre d'esglésies i espais litúrgics resten buits la majoria de dies de la setmana, o s'han deixat pràcticament d'utilitzar per atendre les necessitats espirituals dels ciutadans. Tot i així, l'arquitectura sacre representa a nivell europeu més del 70% del patrimoni catalogat. Minorada la relació entre els temples i els ciutadans, però abundant aquests primers d'una manera inqüestionable, ens preguntem com la societat pot ser capaç de recuperar-los, aprofitant-ne les seves qualitats i mantenint la seva memòria històrica i el seu simbolisme, tan rellevant en la imatge de cada barri i de cada ciutat.

En aquest sentit, estudiar l'arquitectura sacre amb un ús minvant passa per establir la possibilitat d'omplir-la d'altres activitats que la puguin tornar a posar al punt de mira i al servei de tota la ciutat. El que es proposa fonamentalment és aconseguir canvis en els espais amb la simple alteració dels seus usos, sense quasi afectar la seva estructura formal, fent més èmfasi en l'acció que en l'objecte. En definitiva, es pretén abordar un dels aspectes més intrínsecs a l'arquitectura des de temps immemorials: el fet d'utilitzar-la modificant tan sols la manera de fer-ho, completant i corregint el just i necessari per retornar-li l'atribut de 'útil' a allò que ho està perdent, tot procurant una posada al dia que vagi més enllà de qüestions tècniques o estilístiques. Es proposa, per tant, aplicar al patrimoni sacre allò que el sociòleg nord-americà Richard Sennet anomena una 'reparació dinàmica'.¹

Entrega dels articles: els articles s'han d'enviar abans del 30 de setembre de 2014 al comitè organitzatiu al següent correu electrònic: patrimonisacre@gmail.com

*“És la reparació de les coses la que ens permet comprendre el seu funcionament”.*²

El concepte de reparació dinàmica resumeix en certa manera el punt de vista de la nostra comunicació. Aquesta idea al·ludeix a l'operació de completar i corregir allò que està en desús amb la finalitat d'allargar la seva vida útil. Una reparació dinàmica es una intervenció que busca actualitzar l'objecte per a nous requeriments per tal de millorar l'ús original en un moment determinat. És aquella actuació, en definitiva, que considera les funcions potencials de la seva forma, sense haver-la de modificar substancialment, tractant-se, per tant, d'una reparació estratègica.

La reparació dinàmica del patrimoni sacre passa necessàriament per una reflexió sobre les funcions primitives dels espais litúrgics i el seu significat. En realitat, al propi terme d'*ecclesia* - que prové del grec i fa referència al primer espai assembleari- ja hi ha implícit aquest significat tan ampli i flexible de la versatilitat: catacumbes subterrànies, cases privades, basíliques civils, temples pagans, sinagogues, mesquites i tota mena d'adaptacions arquitectòniques de diverses cultures i dels estils més variats. I és que, des de sempre, les esglésies han estat models d'aprofitament i reciclatge d'espais, usos, recursos i materials, demostrant una gran capacitat d'adaptació a cada moment i a cada situació. No s'ha d'oblidar que, etimològicament, el mot 'església' es centra més en el contingut que en el continent ja que, independentment de com sigui aquest segon, designa l'activitat que s'hi duu a terme: una assemblea, una reunió de ciutadans o de comunitats congregades segons una convocatòria pública.

Tot i així, resulta evident la magnificència i la bona factura dels materials i sistemes constructius de la majoria de les esglésies, constituint, les que estan en desús, un potencial factible de ser aprofitat per diverses activitats diferents a les vinculades amb la litúrgia. De temples dessacralitzats convertits en equipaments culturals -com ara biblioteques o sales d'exposicions- en trobem diversos exemples, sobretot a països com Holanda o El Canadà. N'és un de paradigmàtic l'**església gòtica Selexyz Dominicanen**, a Maastricht. Fou consagrada per l'Ordre dels Dominicans al segle XIII però, des que la confiscà Napoleó a l'any 1794, ha albergat usos diversos, convertint-se en arxiu local, magatzem, dipòsit de bicicletes i, des del 2005, en una de les llibreries més belles del món.

També Catalunya té temples que, sense alterar la magnificència i el caràcter original de l'espai, han anat oferint al llarg del temps canvis d'activitat: l'**església del convent dels Àngels** de Barcelona, utilitzada des de l'any 1924 com a magatzem, es troba actualment vinculada al MACBA com a sala d'exposicions³; **la capella de la Casa de la Misericòrdia**, també a Barcelona, va passar a formar part l'any 1944 d'un habitatge-taller d'ebenisteria, per ser reconvertida el 2003 en una coneguda llibreria⁴; **la seu vella de Lleida**, convertida en caserna militar a principis del segle XVIII, es va recuperar des de la segona meitat del XX i s'utilitza per diferents actes de caràcter civil; i **la canònica de Sant Martí Sacosta**, a Girona, que va passar de temple del Seminari a caserna i presó, ara forma part d'un edifici utilitzat per la Universitat i, per Temps de Flors, és guarnida com a espai expositiu.

Hi ha un altre tipus d'exemples de temples reformats que, sobretot en d'altres països, tot i respectar l'estructura original, alteren substancialment el caràcter de l'espai: esglésies convertides en restaurants, sales de festes, habitatges, residències o, fins i tot, discoteques i centres esportius. És un cas d'estudi interessant, per tractar-se d'una reforma acurada i elegant, el de l'**església catòlica St. Jakobuskerk** d'Utrecht que, un cop dessacralitzada, s'ha usat com a sala d'exposicions de mobles antics, lloc on fer-hi reunions i concerts de petit format i, finalment, s'ha transformat en un modern habitatge. O també el del centre cultural i esportiu albergat a l'església de **l'abadia benedictina St. Maximin**, a la ciutat alemanya de Trier.

Però estirant el fil del que significa la 'reparació dinàmica' i anant un pas més enllà, el que aquí es proposa és essencialment diferent. Ja no es tracta de 'construir', ni tan sols de 'reformar', sinó de 're-usar' o 'multi-usar', tot pensant en aquelles activitats que es poden adaptar millor i poden conviure més fàcilment amb les funcions litúrgiques de l'edifici en qüestió. Per a fer-ho, cal parar atenció a les característiques tipològiques i estructurals dels temples, en la seva

generosa espacialitat interior, en els elements fixes i mòbils del seu avituallament, en la seva relació amb l'exterior -gairebé sempre amb espais intermedis que realitzen una encomiable funció social-, en la seva posició urbana i en les necessitats dels ciutadans.

Ja existeixen a la nostra societat exemples significatius d'aprofitament de l'espai eclesiàstic amb usos diferents dels vinculats a la litúrgia que gairebé no alteren la seva distribució habitual. En alguns temples es duen a terme concerts de música coral o simfònica, obres de teatre, conferències, presentacions i entregues de diplomes entre d'altres activitats, utilitzant la nau com a platea i el presbiteri com a escenari provisional. És el cas de festivals tant coneguts internacionalment com el que es celebra cada estiu a l'**església de Sant Genís**, de Torroella de Montgrí, els concerts anuals que ofereix l'Orfeó Català a l'interior de **Santa Maria del Mar** i de **Santa Maria del Pi** de Barcelona o de representacions com la del Misteri a **Sant Andreu** de la Selva del Camp.

En d'altres, el simple mecanisme de girar els bancs de l'església per encarar-los vers al cor, el transsepte o alguna capella lateral, desvincula la tensió de l'acció del presbiteri i transforma totalment la jerarquia direccional de l'espai. És el cas dels concerts d'orgue de **Santa Maria de Mataró** (Fig.1), en els quals els assistents seuen als mateixos bancs del temple que han estat girats 180° envers el gran orgue situat sobre la porta d'entrada.

Finalment, altres casos d'aprofitament puntual del temple per usos diferents als litúrgics només amb un canvi reversible del mobiliari, els trobem en l'anual dinar de Nadal de la Comunitat de Sant Egidi, que utilitza la nau de l'església dels **Sants Just i Pastor de Barcelona** (Fig.2) com una gran sala-menjador on convidar als més pobres i desvalguts de la ciutat, o en l'arribada de la flama de la Pau a **Sant Agustí Nou**, també a Barcelona, on es retiren tots els bancs i l'interior queda convertit en un 'mar' d'espelmes enceses.

Una intervenció sobre el mobiliari eclesiàstic que mereix una menció especial és la del dissenyador industrial barceloní Curro Claret a la **capella barroca Jesuitenkirche de Viena** (Fig.3). Es tracta d'un banc eclesial amb el respall reclinable que es transforma en llit. La proposta diu voler recuperar l'esperit que han tingut les esglésies durant segles, obertes les 24 hores del dia, per acollir a persones que puntualment han necessitat un lloc on fer nit. I és que en molts altres països han seguit estratègies exemplars que demostren el potencial de la bona convivència d'activitats 'profanes' amb el desenvolupament habitual i ininterromput de la litúrgia. A la **catedral de Milà** (Fig.4), per exemple, lleugeres bigues metàl·liques apuntalades als pilars centrals permetien, l'any 2010, penjar grans teles que commemoraven els 500 anys de la canonització de San Carlo Borromeo. L'interior de la catedral mostrava la successió d'episodis que, com els quadres d'una gran exposició, narraven pictòricament la vida del seu sant patró, sense interferir en els actes litúrgics. Al mateix temps, sobre la coberta de la mateixa nau central, unes cadires lleugeres, un escenari provisional i una pantalla de fons equipaven l'espai com a sala de concerts i cinema a l'aire lliure.

En esglésies protestants, com la de **Saint Martin de Birmingham**, es disposa d'un mobiliari alternatiu a les naus laterals que permet allotjar usos tan diversos com exposicions temporals, reunions comunitàries o guarderies infantils. Activitats que precisen d'un moblatge que, posat amb intenció i amb bona voluntat, no representa cap obstacle per a la pràctica dels actes religiosos de la nau central.

Al mateix Regne Unit, el conegut temple de **Saint Martin in the Fields** de Londres, constitueix un altre model de flexibilitat, reversibilitat i alternança d'usos, doncs el seu interior és utilitzat habitualment com a sala d'assaig i de concerts.

També a Portugal, terra de moltes construccions sàcres, fa temps que es practica aquesta manera d'operar. Un bon exemple és el Centre Cultural de Cascais, antic convent de **Nossa Senhora da Piedade**, que es constitueix avui com un espai multidisciplinari, on el claustre acostuma a acollir les exposicions d'art més diverses i la capella alterna les activitats litúrgiques amb les d'un auditori posseïdor d'un decorat excepcional.

Serveixi aquesta enumeració de casos com a bons exemples aplicables a totes aquelles esglésies de les nostres ciutats que, pel motiu que sigui, han vist minvar la franja d'obertura i la seva activitat. I és que la introducció d'usos diversos vinculats a les necessitats actuals, no ha d'invalidar forçosament la reversibilitat de funcions. Elements flexibles i lleugers com cadires, cintes o pantalles, la intel·ligent i eficaç distribució d'aquests en l'interior sàcre i una bona

organització i gestió dels temps d'ocupació és suficient perquè l'edifici eclesial s'usi dinàmicament i llueixi en la seva màxima esplendor. El fet de mantenir les característiques arquitectòniques de les esglésies, sotmetent-les només a l'estratègia d'una 'reparació dinàmica', permet la convivència de les activitats religioses amb les profanes i facilita la participació dels barris en les seves activitats, apropant la societat a les parròquies i aprofitant al màxim el seu magnífic espai. I és en fer aquesta 'reparació dinàmica' que, com diu Richard Sennet, es pot comprendre millor el seu funcionament. En definitiva, una manera d'operar que adquireix una rellevància notable i un pragmatisme necessari en uns moments de crisi com els actuals i, al mateix temps, recolza l'economia de mitjans i l'aplicació d'una estratègia d'austeritat, ja present als evangelis.

¹ El pensament de Sennett vincula de manera magistral la filosofia amb les pràctiques concretes de les ciències, les arts, l'economia, la política i la religió.

² Traducció de les autores.
Richard Sennet, *The Craftsman* (New Haven: Yale University Press, 2008). Versió espanyola: Richard Sennet, *El artesano* (Barcelona: Anagrama, 2009), 131.

³ MACBA correspon a les sigles del Museu d'Art Contemporani de Barcelona.

⁴ L'antiga capella de la Casa de la Misericòrdia de Barcelona alberga, a dia d'avui, la llibreria LA CENTRAL del Raval.